

دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد ششم، تهران، ۱۳۷۳.

زریق و علی عبدالحمید بلطه جی، بیروت، ۱۴۰۸ ق/ ۱۹۸۸ م؛ مستملی، اسماعیل، شرح التعرف لمذهب التصوف، به کوشش محمد روشن، تهران، ۱۳۶۶ ش؛ هجویری، علی، کشف المحجوب، به کوشش والتین ژوکوفسکی، لنینگراد، ۱۹۲۶ م.

أبو عمرو وشیبانی، اسحاق بن مرار (ح ۹۳ - ۲۱۰ ق/ ۷۱۲ - ۸۲۵ م)، لغت‌شناس و راوی بزرگ اوایل عصر عباسی. بیشتر منابع نام پدر وی را مرار گفته‌اند (ابوطیب، ۹۱؛ ابن ندیم، ۷۴؛ زبیدی، ۱۹۴)، اما این کلمه به یک صورت خوانده نشده و به شکل‌های مراد، مرار و نزار نیز آمده است (ازهری، ۱۳/۱؛ دارقطنی، ۱۴۰۱/۳؛ قالی، ۲۷۵/۲؛ ابن حجر، ۸۰۷/۶). برخی نیز، علاوه بر شیبانی، به او نسبت مراری داده‌اند (ابن اثیر، اللباب، ۱۸۹/۳). ابو عمرو ظاهراً نسبت شیبانی را از طریق «جوار» یا «ولا» و یا به گفته جاحظ، تعلیم کودکان بنی شیبان کسب کرده و خود از این قبیله نبوده است (ابن قتیبه، المعارف، ۵۴۵؛ ابوطیب، همانجا؛ یغموری، ۲۷۷؛ ابن ندیم، ۷۴ - ۷۵).

به گفته برخی، ابو عمرو دهگان‌زاده بوده (یاقوت، ادبا، ۷۸/۶) و احمر لقب داشته است (ازهری، همانجا؛ سیوطی، ۴۳۹/۸) و از آنجا که این لقب را عموماً بر عجمان و خاصه ایرانیان اطلاق می‌کرده‌اند (قس: همین کلمه در نام خلف احمر یا جماعت معروف به حمراء دلم)، برخی از معاصران، وی را ایرانی تبار دانسته‌اند (نک: EI). گویند مادر او نبطی بوده و به همین سبب ابو عمرو از واژگان نبطی آگاهی داشته است (ابن انباری، ۶۳ - ۶۴؛ قفطی، ۲۲۶/۱). این سخن البته در همه مطالبی که درباره او نوشته‌اند، تکرار شده است، اما می‌دانیم که نویسندگان عرب، پیوسته آریایی را که در بین‌النهرین می‌زیستند، نبطی خوانده‌اند و ایشان شاید هیچ رابطه‌ای، جز خوشاوندی دور، با نبطیان پترا که در ۱۰۶ م، حکومتشان به دست ترازان برچیده شد، نداشته‌اند (نک: آذرنوش، ۵۰ - ۵۱).

در هیچ یک از منابع کهن به تاریخ ولادت ابو عمرو اشاره‌ای نشده و درباره تاریخ وفات او نیز بین ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۰، ۲۱۳ و ۲۱۶ ق اختلاف است (دارقطنی، ۲۱۲۷/۴؛ یغموری، ۲۷۸؛ ابن ندیم، ۷۵؛ قفطی، ۲۲۹/۱)، اما در اینکه وی دیرزمانی زیسته و سرانجام در بغداد وفات یافته است، تردیدی نیست (ازهری، یغموری، همانجا؛ یاقوت، همان، ۷۹/۶؛ خطیب، تلخیص، ۵۷۴/۱). بیشتر منابع روایت ابن ندیم (همانجا)، یعنی ۲۰۶ ق را به عنوان تاریخ وفات او پذیرفته‌اند (نک: ابن انباری، ۶۴؛ یاقوت، همانجا؛ ابن اثیر، الکامل، ۳۸۰/۶؛ ابن خلکان، ۲۰/۱؛ ابوالفداء، ۲۸/۱)، حال آنکه در برخی منابع از دیدار وی با اسماعیل بن حماد معتزلی (د ۲۱۲ ق)، قاضی بغداد، پس از ۲۰۸ ق یاد شده است (نک: یاقوت، همان، ۸۳/۶ - ۸۴؛ طبری، ۵۹۷/۸؛ ابن حجر، ۳۹۹/۱). به گزارش یاقوت (همانجا)، ابو عمرو هنگام دیدار با اسماعیل بن حماد حدود ۱۱۵ سال داشته و در این صورت تاریخ ولادت وی باید حدود سال ۹۳ ق باشد. حال اگر گفته شاگردش ابن سکیت را که مرگ وی را در ۱۱۸ سالگی دانسته است (نک: ابن

۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷ م؛ زاهد، زهیر و خلیل عطیه، مقدمه بر الضوان فی القراءات السبع ابوطاهر اسماعیل بن خلف انصاری، بیروت، ۱۴۰۵ ق/ ۱۹۸۵ م؛ سید، فؤاد، فهرس المخطوطات المصورة، قاهره، ۱۹۵۴ م؛ ششن، رمضان، نوادر المخطوطات العربية فی مکتبات ترکیا، بیروت، ۱۹۷۵ م؛ ضبی، احمد بن یحیی، بقیة الملتس، قاهره، ۱۹۶۷ م؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، به کوشش موسسه آل البيت، عمان، ۱۴۰۶ - ۱۴۰۷ ق؛ قسطلانی، احمد بن محمد، لطائف الاشارات لفنون القراءات، به کوشش عامر سید عثمان و عبدالصبور شاهین، قاهره، ۱۳۹۲ ق/ ۱۹۷۲ م؛ قفطی، علی بن یوسف، انباه الرواة، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۳۷۱ ق/ ۱۹۵۲ م؛ مرعشلی، یوسف عبدالرحمن، مقدمه بر المکتفی (نک: همدان، ابوعمروانی)؛ مقرئ تلمسانی، احمد بن محمد، نفع الطیب، به کوشش یوسف محمد بقاعی، بیروت، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م؛ یاقوت، ادبا، نیز:

Bankipore; De Slane; GAL; GAL,S; GAS; Pretzl, O., "Die Wissenschaft der Koranlesung", *Islamica*, Leipzig, 1934 vol. VI; Rieu, Ch., *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts* ..., London, 1894.

محمدعلی لسانی فشارکی

أبو عمرو دمشقی (د ۳۲۰ ق/ ۹۳۲ م)، عارف و متکلم. نام و نسب او معلوم نیست و آگاهی ما درباره وی محدود است به برخی اقوال صوفیانه که از طریق او نقل شده است. از نسبت وی پیدا است که در دمشق نشو و نما یافته و سرانجام در زمرة بزرگ‌ترین مشایخ شام درآمد است (سلمی، طبقات، ۲۷۷؛ نیز نک: انصاری، ۳۲۸). وی از بزرگانی چون ابن جلاء و حارث محاسبی گفته‌هایی نقل کرده است (سلمی، همان، ۱۷۷، «جوامع»، ۳۶۵/۱). از راویان سخنان او می‌توان به ابوبکر رازی (همو، طبقات، ۲۷۷ - ۲۷۹؛ ابونعیم، ۳۴۶/۱۰)، ابوالخیر دیلمی (سلمی، همان، ۲۷۹) و عبدالله بن محمد دمشقی (همو، «جوامع»، ۳۸۴/۱) اشاره کرد.

ابو عمرو با مشایخی چون ابن جلاء، اصحاب ذوالنون مصری، ابوالحسن بوشنجی، ابن خفیف (ه م) و ابوالحسن علی بن بندار صیرفی مصاحبت داشت (همو، طبقات، ۲۷۷، ۴۵۸، ۴۶۲، ۵۰۱؛ قشیری، ۳۹۹). ابن تقری بردی وی را فقیه نیز دانسته است (۲۳۵/۳). سخنانی که از ابو عمرو نقل شده است، در موضوعات گوناگون صوفیانه است، همچون مخالفت با هوای نفس، کتمان کرامات، خوف، رضا، خواطر و روح (نک: سلمی، «جوامع»، همانجا، طبقات، ۲۷۷ - ۲۷۹؛ شعرانی، ۱۰۱/۱؛ ابونعیم، همانجا؛ مستملی، ۱۲۶۵/۳؛ قشیری، ۱۲۶، ۱۹۶؛ هجویری، ۴۳؛ روزبهان، شرح، ۲۳۱، مشرب، ۱۱؛ انصاری، همانجا). گفته‌اند که وی کتابی در رد کسانی که قائل به قدم ارواح بوده‌اند، داشته است (نک: سلمی، همان، ۲۷۷؛ انصاری، شعرانی، همانجا؛ روزبهان، شرح، ۳۹).

مأخذ: ابن تقری بردی، النجوم؛ ابونعیم، احمد، حلیة الاولیاء، بیروت، ۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷ م؛ انصاری هروی، خواجه عبدالله، طبقات الصوفیه، به کوشش عبدالحی حبیبی، تهران، ۱۳۶۲ ش؛ روزبهان بقلی، شرح تطبیحات، به کوشش هانری کرین، تهران، ۱۳۴۴ ش؛ همو، مشرب الارواح، به کوشش نظیف محرم خواجه، استانبول، ۱۹۷۳ م؛ سلمی، محمد، «جوامع آداب الصوفیه»، همراه مجموعه آثار ابو عبدالرحمن سلمی، به کوشش نصرالله پورجوادی، تهران، ۱۳۶۹ ش؛ همو، طبقات الصوفیه، به کوشش نورالدین شریبه، حلب، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م؛ شعرانی، عبدالوهاب، الطبقات الکبری، قاهره، ۱۳۷۴ ق/ ۱۹۵۴ م؛ قشیری، عبدالکریم، الرسالة القشیریة، به کوشش معروف

100 NISAN 1995